

Dynastie

Tom Holland

DYNASTIE

Opkomst en ondergang van
het huis van Julius Caesar

Vertaald door Boukje Verheij
en Arian Verheij

Athenaeum—Polak & Van Genneep
Amsterdam 2015

Boukje Verheij ontving voor deze vertaling een projectsubsidie
van het Nederlands Letterenfonds

Oorspronkelijke titel *Dynasty. The Rise and Fall of the House of Caesar*

Copyright © 2015 Tom Holland

Copyright vertaling © 2015 Boukje Verheij en Arian Verheij /
Athenaeum—Polak & Van Gennep, Spui 10, 1012 WZ Amsterdam

Omslag Anneke Germers

Omslagillustratie *Romains de la décadence*, 1847, Thomas Couture (1815-1879).

Musée d'Orsay, Paris, France / Bridgeman Images

Foto auteur © Charlie Hopkinson

Binnenwerk Perfect Service

ISBN 978 90 253 0039 5

NUR 683

www.uitgeverijathenaeum.nl

Voor Katy
'at simul heroum laudes et facta parentis
iam legere...'

INHOUD

Voorwoord 11

I PADRONE

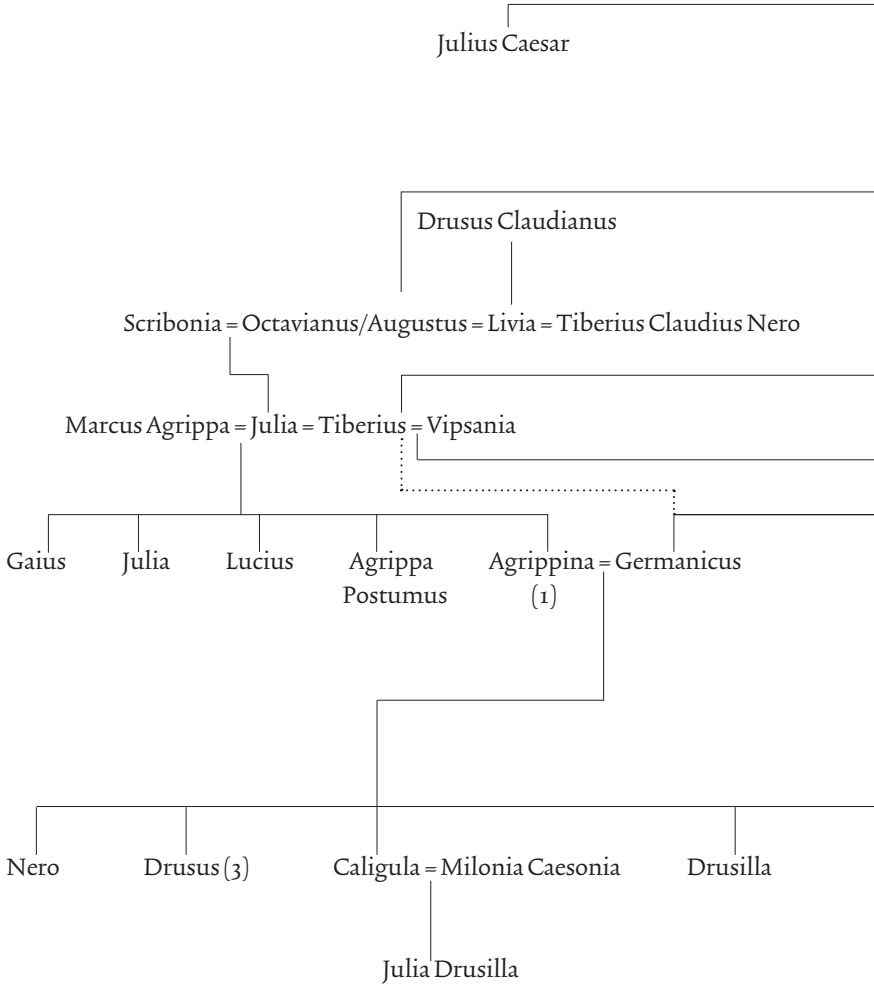
- 1 Wolfskinderen 29
- 2 Terug naar de toekomst 53
- 3 Uitgeputte wreedheid 119

II COSA NOSTRA

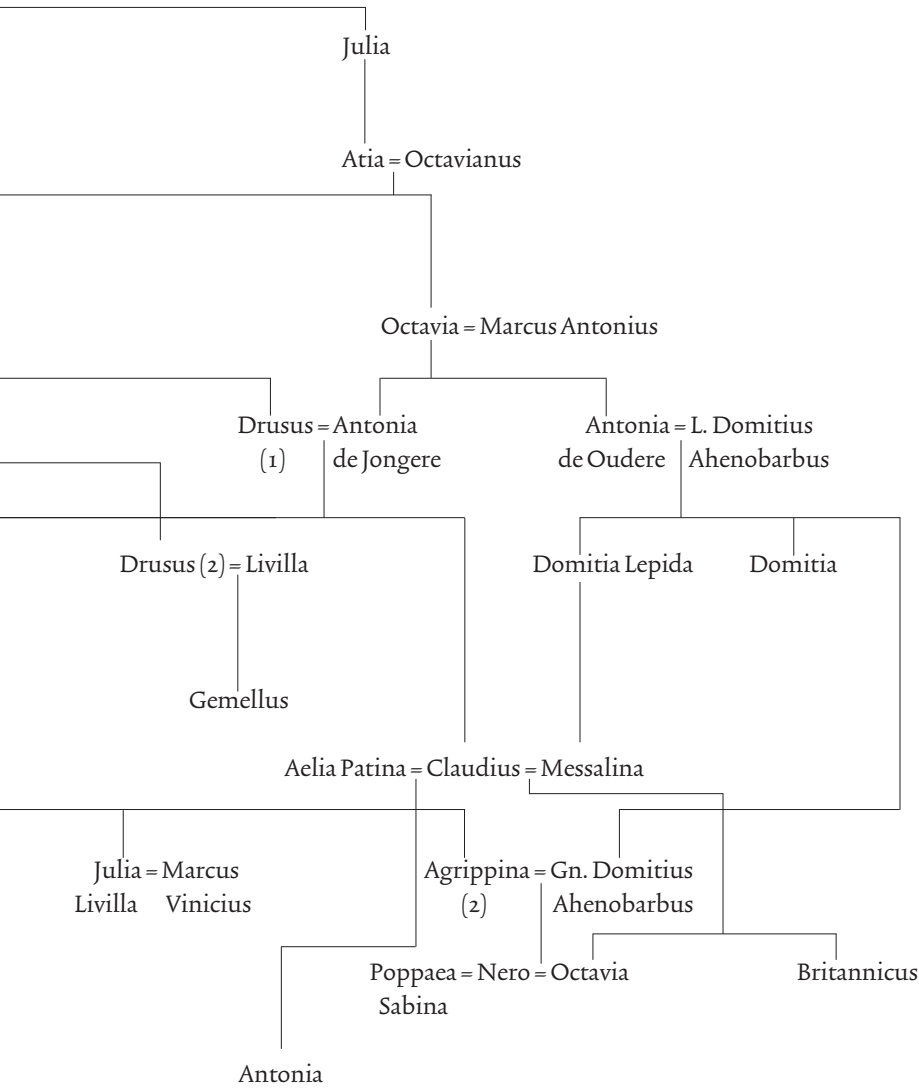
- 4 De laatste Romein 197
- 5 Laat ze me haten 265
- 6 Io Saturnalia! 297
- 7 Een artiest pur sang 341

- Dankwoord 411
- Lijst van kaarten 413
- Tijdstabel 414
- Dramatis personae 418
- Noten 428
- Bibliografie 457
- Register 471

De Julianen en de Claudianen

..... Geadopteerd
= Getrouwd

VOORWOORD

40 n.Chr. Het is vroeg in het jaar. Gaius Julius Caesar Augustus Germanicus zit hoogverheven op een platform aan de oceaan. Terwijl de golven tegen de kust breken en in wolken opstuiven, staart hij uit over zee. Die heeft in de loop der jaren al vele Romeinse schepen verzwolgen. Naar ver-
luit houden zich in het grijze water vreemde monsters schuil, terwijl er
achter de horizon een eiland ligt dat wemelt van de primitieve, snordra-
gende koppensnellers: Brittannië. Gevaren als deze, die aan de randen
van de beschaafde wereld op de loer liggen, vormen zelfs voor de dapper-
ste en meest vastberaden helden een uitdaging.

Maar de geschiedenis van het Romeinse volk heeft altijd al een episch karakter gehad. Een onbeduidende nederzetting in de provincie die zich heeft opgewerkt tot wereldmacht: het is een historisch wapenfeit dat zijn weerga niet kent. Rome, dat keer op keer op de proef was gesteld en keer op keer als winnaar uit de strijd was gekomen, was goed voorbereid op het wereldleiderschap. Nu, zevenhonderdtweënnegentig jaar na zijn stichting, heeft de man die zich zijn keizer mag noemen evenveel macht als een god. Naast hem op het noordelijke strand staan in onafzienbare rijen gepantserde legionairs, katapulten en zware artillerie opgesteld, die deel uitmaken van het meest ontzagwekkende leger ter aarde. Keizer Gaius neemt de gelederen in ogenschouw. Hij geeft een bevel. Meteen klinkt er trompetgeschal. Het teken voor de strijd. Dan stilte. De keizer verheft zijn stem. 'Soldaten!' roept hij. 'Ik gebied jullie schelpen op te rapen. Vul jullie helmen met de schatten van de oceaan.'¹ En gehoorzaam volgen de legionairs het bevel van hun keizer op.

Zo gaat het verhaal althans. Maar is het ook waar? Hebben de soldaten echt schelpen opgeraapt? En zo ja, waarom? Het is een van de beruchtste voorvallen in het leven van een man wiens hele loopbaan tot op de dag van vandaag in het teken van schandalen staat. 'Caligula', zoals keizer Gaius gewoonlijk genoemd wordt, is een van de weinige personen uit de antieke geschiedenis die even bekend is bij pornografen als bij classicisten. De schokkende details van zijn heerschappij hebben al-

tijd een morbide belangstelling gewekt. ‘Maar genoeg over de keizer; nu over het monster.’² Dat schreef Gaius Suetonius Tranquillus, een geleerde en archivist in het keizerlijke paleis die in zijn vrije tijd werkzaam was als biograaf van de Caesars, en wiens ‘leven van Caligula’ het oudst overgeleverde is dat we bezitten. Het is bijna een eeuw na de dood van de keizer geschreven en bevat een sensationele waslijst aan verdorvenheden en wandaden. Hij sliep met zijn zussen! Hij verkleedde zich als de godin Venus! Hij was van plan zijn paard het hoogste ambt in Rome toe te kennen! Tegen de achtergrond van dergelijke strapatsen lijkt Caligula’s gedrag aan de kust van het Kanaal opeens een stuk minder verrassend. Suetonius wist zijn gedrag in elk geval moeiteloos te verklaren. ‘Hij was ziek van lichaam en ziek van geest.’³

Caligula mocht dan ziek zijn, Rome was het ook. De macht over leven en dood die een keizer had, zou een eerdere generatie met afgrijzen hebben vervuld. Bijna een eeuw voordat Caligula zijn legioenen aan de oceaankust verzamelde en over zee uitkeek naar Brittannië, had zijn oud-oud-oud-oudoorn hetzelfde gedaan, om vervolgens het Kanaal daadwerkelijk over te steken. De wapenfeiten van Gaius Julius Caesar behoorden tot de spectaculairste in de geschiedenis van zijn stad: niet alleen twee invasies van Brittannië, maar ook de blijvende annexatie van Gallië, zoals de Romeinen het huidige Frankrijk noemden. Alleen had hij die successen behaald als burger van een republiek waarin de meeste mensen ervan uitgingen dat de dood het enige denkbare alternatief voor de vrijheid was. Toen Julius Caesar deze aanname met voeten trad door zichzelf boven zijn medeburgers te stellen, had dat eerst geleid tot een burgeroorlog en vervolgens, toen hij zijn binnenlandse vijanden had verpletterd zoals hij eerder de Galliërs had verpletterd, tot zijn dood door moord. Pas na nog twee bloedige onderlinge slachtpartijen waren de Romeinen eindelijk gewend geraakt aan hun ondergeschikte positie. Onderwerping aan de heerschappij van één man had hun stad en het rijk behoed voor zelfvernietiging – maar het middel zelf was een soort ziekte geweest.

‘Augustus’ noemde hun nieuwe meester zichzelf: ‘De door de goden uitverkorene’. De achterneef van Julius Caesar had hele bloedbaden aangericht om het gezag over Rome en zijn rijk in handen te krijgen, om zichzelf vervolgens, toen hij zich eenmaal van zijn rivalen had ontdaan, doodleuk als vrededorst te presenteren. Augustus, even sluw als meedogenloos en even geduldig als daadkrachtig, was erin geslaagd tientallen

jaren aan de macht te blijven en daarna in bed te sterven. Dat was vooral te danken geweest aan zijn vermogen om te regeren in overeenstemming met de Romeinse traditie, in plaats van ermee te breken. Door net te doen alsof hij geen autocraat was, had hij zijn medeburgers in staat gesteld net te doen alsof ze nog vrij waren. Een mantel van glinsterende en verleidelijke subtiliteit had de grove contouren van zijn heerschappij bedekt. Maar in de loop van de tijd was die mantel wel steeds sleetser geworden. Bij de dood van Augustus in 14 n.Chr. bleken de bevoegdheden die hij in de loop van zijn lange en leugenachtige loopbaan naar zich toetrokken had geen tijdelijke middelen te zijn, maar in feite een pakket ter overname door een erfgenaam. De opvolger van zijn keuze was een man die van kind af aan in zijn eigen huis was opgegroeid: een aristocraat die Tiberius heette. De vele kwaliteiten van de nieuwe Caesar, die varieerden van een onberispelijke aristocratische komaf tot een staat van dienst als beste veldheer van Rome, hadden minder zwaar meegewogen dan zijn status als Augustus' geadopteerde zoon – en iedereen wist dat. Tiberius, een man die zijn hele leven getrouwd was geweest met de normen en waarden van de verdwenen Republiek, was een ongelukkige monarch geweest; maar Caligula, die hem na een regeringstijd van drientwintig jaar op zijn beurt had opgevolgd, werd niet door enige gêne gehinderd. Dat hij niet op basis van deugd, leeftijd of ervaring over de Romeinse wereld heerste, maar alleen als kleinzoon van Augustus, kon hem helemaal niets schelen. 'De natuur heeft hem naar mijn mening alleen voortgebracht om te laten zien hoe ver ongebreidelde verdorvenheid in combinatie met ongebreidelde macht kan gaan.'⁴ Zo luidde het in memoriam dat voor hem was geschreven door Seneca, een filosoof die hem goed had gekend. Het oordeel gold overigens niet alleen Caligula, maar ook Seneca's eigen collega's, die tijdens het leven van de keizer geprobeerd hadden zich door kruipen en vleien in zijn gunst te dringen, en verder het Romeinse volk in zijn algemeenheid. Het was een verdorven tijd: ziek, verloederd en ontaard.

Althans, volgens velen. Niet iedereen dacht er zo over. Het door Augustus ingestelde regime zou nooit hebben standgehouden als het niet had geboden waar het Romeinse volk, na tientallen jaren van burgeroorlog, zo wanhopig naar snakte: vrede en orde. De enorme agglomeratie van provincies die vanuit Rome werden bestuurd, een gebied dat zich uitstreekte van de Noordzee tot de Sahara en van de Atlantische Oceaan tot de Vruchtbare Halvemaan, profiteerde er ook van. Drie eeuwen later,

toen de geboorte van de beroemdste man die tijdens Augustus' bewind ter wereld was gekomen oneindig veel meer aandacht kreeg dan ze destijds had gedaan, zag een bisschop genaamd Eusebius maar liefst de hand van God in de successen van de keizer. 'Het was niet alleen het gevolg van menselijk handelen,' verklaarde hij, 'dat het grootste deel van de wereld precies op het moment dat Jezus is geboren onder Romeinse heerschappij is gekomen. De achtergrond waartegen onze Verlosser zijn missie is begonnen was geen toeval, maar onmiskenbaar door God voorbeschikt. Want als de wereld nog in oorlog was geweest, en niet verenigd onder een eenvormig bestuur, zou het voor de discipelen heel wat moeilijker zijn geweest om hun reizen te ondernemen.'⁵

Dankzij de helderheid die afstand vaak scheidt, zag Eusebius hoe schokkend het globaliseringsproces was dat zich onder Augustus en zijn opvolgers had voltrokken. Al waren de gehanteerde methodes om het resultaat in stand te houden ontegenzeggelijk wreed, de omvang van de door de Romeinse krijgsmacht gepacificeerde gebieden was ongekend groot. 'Een geschenk accepteren,' zo luidde een oud gezegde, 'is je vrijheid verkopen.' Rome had zijn veroveringen in onbepert eigendom, maar de vrede die ze in ruil daarvoor kregen was bepaald niet te versmaden. In de buitenwijken van de hoofdstad zelf, die onder de Caesars razendsnel op weg was de grootste stad ter aarde sinds mensenheugenis te worden, maar ook in het hele Middellandse Zeegebied, dat nu voor het eerst was verenigd onder één gezag, en in de verste uithoeken van dit ongekend grootschalige rijk, plukten miljoenen de vruchten van de *pax Romana*. In de provincie hadden ze alle reden om dankbaar te zijn. 'Hij bevrijdde de zee van piraten en vulde hem met koopvaardij schepen,' schreef een Jood uit de Egyptische metropool Alexandrië vol enthousiasme over Augustus. 'Hij bracht elke stad vrede, schiep orde waar chaos had geheerst en leidde primitieve volken naar de beschaving.'⁶ Soortgelijke lofzangen konden ook worden opgedragen – en werden ook opgedragen – aan Tiberius en Caligula. Van de wandaden waar beide mannen berucht om zouden worden had het gros van de wereld maar zelden last. In de provincies deed het er weinig toe wie als keizer regeerde, zolang het machtscentrum maar standhield.

Niettemin was Caesar zelfs in de uithoeken van het rijk een constante aanwezigheid. Hoe kon het ook anders? 'In de hele wijde wereld is er niets wat hem ontgaat.'⁷ Dat was natuurlijk zwaar overdreven, maar het liet wel iets zien van de mengeling van angst en ontzag die een keizer zijn

onderdanen onvermijdelijk inboezemde. Alleen hij had het Romeinse monopolie op geweld in handen: de legioenen en het hele dreigende bestuursapparaat in de provincies, dat was opgezet om ervoor te zorgen dat belastingen werden betaald, rebellen in de pan werden gehakt en misdadigers voor de wilde beesten werden geworpen of aan het kruis genageld. Ook zonder dat een keizer zich voortdurend liet gelden was angst voor zijn absolute macht iets universeels in de hele wereld. Het is dus niet verwonderlijk dat het gezicht van Caesar voor miljoenen van zijn onderdanen het gezicht van Rome was geworden. Bijna elke stad kon wel bogen op een afbeelding van hem, of het nu een standbeeld, borstbeeld of fries was. Zelfs in het kleinste gehucht in de provincie kende iedereen die wel eens met geld betaalde het profiel van Caesar. Tijdens Augustus' eigen leven was er nog nooit een levende burger op een Romeinse munt verschenen, maar zodra hij de wereldmacht had gegrepen, werd overal zijn gezicht gemunt, in goud, zilver en brons geslagen.⁸ 'Van wie is dit een afbeelding en van wie is het opschrift?' Zelfs een reizende straatprediker in de wildernis van Galilea, die een munt ophield en vroeg wiens gezicht erop stond afgebeeld, kon zeker zijn van het antwoord: 'Van de keizer.'⁹

Geen wonder dus dat het karakter van een keizer, evenals zijn verichtingen, relaties en tekortkomingen, onderwerp van obsessieve belangstelling waren voor zijn onderdanen. 'Uw lot is het om te leven als in een theater waar uw publiek de hele wereld is.'¹⁰ Deze waarschuwing is door een Romeinse historicus toegeschreven aan Maecenas, een van de belangrijkste vertrouwelingen van Augustus. Of hij het nu echt gezegd heeft of niet, de gedachte erachter klopte in elk geval wat betreft het theatrale karakter van het optreden van zijn meester. Augustus zelf heeft volgens Suetonius op zijn sterfbed aan zijn vrienden gevraagd of hij zijn rol in de komedie van het leven goed had gespeeld, en hen vervolgens, nadat hem verzekerd was van wel, laten applaudisseren terwijl hij het toneel verliet. Een goede keizer had geen andere keus dan een goede acteur te zijn – net als al zijn medespelers. Caesar stond tenslotte nooit in zijn eentje op de planken. Zijn mogelijke opvolgers waren alleen bekendheden dankzij hun relatie met hem. Zelfs de vrouw, of het nichtje, of de kleindochter van een keizer had haar rol te spelen. Deed ze het slecht, dan moest ze daar zwaar voor boeten, maar deed ze het goed, dan kwam haar gezicht misschien wel naast dat van Caesar op munten te staan. Geen familie in de geschiedenis was ooit eerder zo nadrukkelijk in de openbaarheid geweest als die van Augustus. De kleding- en haarstijlen van haar

prominentste leden, tot in de fijnste details gereproduceerd door beeldhouwers in het hele rijk, bepaalden de mode van Syrië tot in Spanje. Haar wapenfeiten werden gevierd met spectaculair opzichtige monumenten, haar schandalen met smaak doorverteld van zeehaven tot zeehaven. Propaganda en roddels, die elkaar voedden, bezorgden de dynastie van Augustus een roem die voor het eerst het hele continent bestreek.

Maar in welke mate kwamen alle snoevende verkondigingen die in opzichtig marmer waren gehouwen en alle geruchten die op marktplaatsen en in kroegen werden verspreid overeen met wat er werkelijk was gebeurd in het paleis van Caesar? Tegen de tijd dat Suetonius zijn keizerbiografieën ging schrijven, had hij in elk geval geen gebrek aan materiaal om uit te putten: alles van officiële inscripties tot vage roddels. Maar scherpzinniger analytici die Augustus en zijn opvolgers probeerden te doorgronden, stuitten onvermijdelijk op de duistere kern van de dynastieke geschiedenis, die hen zwaar belemmerde in hun werk. Ooit, in de tijd van de Republiek, werden de staatszaken nog in het openbaar bediscussieerd en de toespraken van Romeinse leiders ter bestudering op schrift gesteld voor geschiedschrijvers. Maar dat was allemaal veranderd toen Augustus aan de macht kwam. 'Want sindsdien werden dingen steeds vaker in het geheim gedaan, en op zo'n manier dat ze niet openbaar werden.'¹¹ De oude ritmes van het politieke jaar, de jaarlijkse cyclus van verkiezingen en ambten die ten tijde van de Republiek ambitieuze Romeinen een reële mogelijkheid had geboden invloed uit te oefenen op het lot van hun stad bestonden nog wel, maar grotendeels als schijnvertoning zonder werkelijke relevantie. De echte macht werd elders uitgeoefend. De wereld werd nu niet meer geregeerd in vergaderingen van de meest vooraanstaande lieden, maar in besloten kamers. De gefluisterde woorden van een vrouw in het oor van een keizer, een document dat hem tersluiks door een slaaf werd toegestopt: beide konden een grotere invloed hebben dan zelfs de meest welluidende openbare redevoering. De implicaties hiervan waren voor een biograaf van de Caesars heel vervelend maar onontkoombaar. 'Zelfs als het om grote gebeurtenissen gaat, tasten we in het duister.'¹²

De historicus die deze waarschuwing uitte was weliswaar ongeveer een tijdgenoot van Suetonius, maar veruit zijn meerdere als patholoog van de autocratie – misschien zelfs wel de beste aller tijden. Cornelius Tacitus profiteerde van zijn grondige kennis van de manier waarop Rome en zijn rijk functioneerden. In de loop van zijn schitterende carrière had hij in de rechtshoven gesproken, provincies bestuurd en de hoogste

ambten bekleed die binnen het bereik van een burger lagen. Maar hij had ook blijk gegeven van een feilloos, zij het weinig eervol, overlevingsinstinct. De dynastie die in zijn tijd over Rome regeerde was niet langer Augustus' dynastie, die in 68 n.Chr. met veel bloedvergieten ten einde was gekomen, maar kon niettemin even bloeddorstig zijn. In plaats van in opstand te komen tegen haar wanpraktijken, had Tacitus verkozen zich gedeisd te houden en zijn blik af te wenden. Hij lijkt zijn geweten nooit helemaal schoon te hebben kunnen wassen van de misdaden door nalatigheid waaraan hij zich medeplichtig voelde. Hoe verder hij van het openbare leven af kwam te staan, hoe obsessiever hij probeerde het regime waaronder hij verplicht was te leven te doorgronden en na te gaan hoe het precies tot stand was gekomen. Hij begon met het beschrijven van de gebeurtenissen uit zijn eigen jeugd en volwassen leven. In zijn laatste en belangrijkste werk, een geschiedkundig werk dat sinds de zestiende eeuw bekendstaat als de *Annalen*, blikte hij vervolgens weer terug op de dynastie van Augustus. Augustus zelf, en zijn alles veranderende principaat, analyseerde Tacitus slechts op zeer indirecte wijze, door zich niet op de man zelf te richten maar op zijn erfgenamen. Zo traden er vier Caesars op rij voor het voetlicht: eerst Tiberius, toen Caligula, toen Caligula's oom, Claudius, en ten slotte, als laatste heerser van de dynastie, Augustus' achter-achterkleinzoon Nero. Met zijn dood was ook het einde van de familielijn bereikt. Keer op keer was gebleken dat lid zijn van de keizerlijke familie met de dood moest worden bekocht. In 68 n.Chr. was er niet één afstammeling van Augustus meer in leven. Dat zegt wel ongeveer alles over de aard van het verhaal dat Tacitus te vertellen had.

En het maakt ook inzichtelijk waarom het überhaupt zo'n uitdaging was het verhaal te vertellen. In de eerste alinea van de *Annalen* zette Tacitus het probleem op bijtende toon uiteen. 'De daden van Tiberius en Caligula, van Claudius en Nero, zijn in verdraaide vorm te boek gesteld, uit angst zolang ze nog leefden en uit een nog zinderende haat toen ze eenmaal dood waren.'¹³ Alleen het meest toegewijde onderzoek en de zorgvuldigste objectiviteit zouden volstaan. Tacitus, die de officiële archieven van de regeerperiode van elke keizer grondig uitploos, waakte er tegelijk voor er blindelings op te vertrouwen.¹⁴ Onder de Caesars waren woorden ongrijpbaar en verraderlijk geworden. 'De tijd was vergiftigd, bezoedeld door alle hielenlikkerij.'¹⁵ De zwartgalligheid van dit oordeel, dat – vergeet dat niet – was voortgekomen uit persoonlijke ervaring, maakte dat Tacitus' bittere scepsis uiteindelijk alles waarmee ze in aanraking kwam

aantastte. In de *Annalen* was er geen Caesar die beweerde in het belang van het Romeinse volk te handelen of hij was een hypocriet; geen poging om trouw te blijven aan de tradities van de stad of het was bedrog; geen nobel klinkend verhaal of het was een leugen. De geschiedenis van Rome wordt voorgesteld als een nachtmerrie die in het teken van angst en bloedvergieten staat, en waaruit zijn burgers niet wakker te schudden zijn. Het is een portret van despotisme dat vele volgende generaties die hun eigen vrijheden zagen afbrokkelen, onmiddellijk herkennen. Overal waar een tirannie is gevestigd op de resten van een voorheen vrije orde, of misleidende slogans zijn gebruikt om door de staat gesanctioneerde misdaden te verhullen, wordt er weer aan gerefereerd. De dynastie van Augustus is nog altijd hét voorbeeld van autocratische macht.

Geen wonder dus dat ze zo sterk tot de verbeelding spreekt. Wanneer mensen aan het keizerlijke Rome denken, komt hun waarschijnlijk allereerst de stad van de eerste Caesars voor de geest. Er is in elk geval geen andere periode in de antieke geschiedenis die zo choqueert en fascineert met zijn cast van hoofdrolspelers. Dankzij hun lugubere glamour zijn ze de prototypes van ruziënde en moordzuchtige monarchen geworden. Het soort monsters dat we in het werk van Tacitus en Suetonius vinden lijkt rechtstreeks ontleend aan een fantasyroman of televisieserie: de norske, paranoïde Tiberius die het lekker vond om in het zwembad zijn ballen te laten likken door kleine jongetjes; Caligula, die wenste dat het Romeinse volk één gemeenschappelijke nek had, zodat hij die doormidden kon hakken; Agrippina, de moeder van Nero, die plannen smeedde om de zoon die haar uiteindelijk zou laten vermoorden aan de macht te brengen; en Nero zelf, die zijn zwangere vrouw doodschoppte, met een eunuch trouwde en boven op het uitgebrande centrum van Rome een genotspaleis liet optrekken. Voor wie zijn dynastieke intriges graag gelaardeerd ziet met gif en exotische vormen van extreme perversie, lijkt het verhaal alles in zich te hebben. Moordlustige matriarchen, incestueuze powerkoppels, miezerige bètamannetjes die niettemin de macht over leven en dood in handen krijgen: de vaste ingrediënten van moderne dramaserieën zijn allemaal te vinden in het bronnenmateriaal van deze periode. De eerste Caesars zijn, meer dan welke vergelijkbare dynastie dan ook, tot op de dag van vandaag bekende namen. Hun roem is blijvend.

Dat alles brengt historici eerlijk gezegd soms ietwat in verlegenheid. Verhalen over gif en verdorvenheid geven hun juist vanwege hun melo-

dramatische karakter al snel een ongemakkelijk gevoel. Want hoe sensationeler een verhaal, hoe minder geloofwaardig het doorgaans lijkt. Over de waarheid omtrent de beschuldigingen aan het adres van de Julii-Claudii, zoals geschiedkundigen de dynastie van Augustus gewoonlijk noemen, heeft lange tijd onenigheid bestaan. Kon Caligula bijvoorbeeld echt zo gek zijn geweest als Suetonius en andere antieke schrijvers beweerden? Misschien viel het mee met zijn krankzinnigheid en waren zijn raarste fratsen simpelweg uit hun verband gerukt in de overlevering. Was het bijvoorbeeld niet mogelijk dat er een volstrekt rationele verklaring zat achter de schijnbare waanzin van zijn bevel om zeeschelpen op te rapen? Volgens veel historici wel. In de loop der jaren zijn er talloze theorieën geopperd. Misschien was er een opstand geweest (hoewel geen bron dit bevestigt) en wilde Caligula zijn soldaten straffen door hun een vernederende taak op te leggen. Of misschien wilde hij dat ze naar parels zochten, of anders anders naar schelpen die hij vervolgens kon gebruiken om waterornamenten op te sieren? Of misschien doelde Caligula met het woord *concha*, Latijn voor ‘schelp’, op iets heel anders: een soort boot, of zelfs de geslachtsdelen van een hoer. Al die voorstellen zijn mogelijk, maar voor niet één ervan is bewijs. Er lijkt net als bij levensechte dromen een onnavolgbare logica aan het voorval ten grondslag te liggen, een betekenis die we, al onze pogingen daartoe ten spijt, gedoemd zijn nooit meer te achterhalen. Dat is vaak het frustrerende van de geschiedenis van de oudheid: dat er dingen zijn die we nooit zeker zullen weten.

Dat alles is nog geen reden om te wanhopen. Bekende onbekenden hebben ook zo hun nut voor wie onderzoek doet naar de eerste Caesars. Het zal nooit met zekerheid vast te stellen zijn waar Caligula precies mee bezig was op dat Gallische strand, maar wat we wél zeker weten is dat Romeinse geschiedschrijvers een verklaring helemaal niet nodig vonden. Voor hen was het volstrekt vanzelfsprekend: soldaten bevel geven om schelpen op te rapen was nu eenmaal iets wat een gekke, gewetenloze keizer deed. De verhalen die over Caligula werden verteld – dat hij de goden beledigde, dat hij genot schepte in wreedheid, dat hij zich uitleefde in allerlei seksuele perversiteiten – werden net zo goed over andere keizers verteld. Ze behoorden tot het vaste assortiment roddels die verspreid werden zodra een Caesar de fatsoensnormen van zijn tijd overschreed. ‘Laat lelijke schaduwen met rust in hun poel van schaamte’:¹⁶ deze wrevelige aanmaning, afkomstig van een bloemlezer van stichtelijke verhalen tijdens het bewind van Tiberius, vond weinig gehoor bij zijn medebur-

gers. Ze waren veel te gek op roddels. De anekdotes over de keizerlijke dynastie, waarin de diepgewortelde vooroordelen en angsten van hun verspreiders worden weerspiegeld, leiden ons tot de kern van de Romeinse psyche. Daarom kan een boek over Augustus' dynastie nooit alleen dat zijn, maar moet het daarenboven dienen als portret van het hele Romeinse volk.

Dat is ook de reden waarom een narratieve geschiedenis die de hele Julisch-Claudische periode omvat misschien de veiligste manier is om tussen de Scylla van slappe goedgelovigheid en de Charybdis van overdreven gespierde scepsis door te laveren. Het is duidelijk dat niet alle verhalen over de vroege Caesars betrouwbaar zijn. Anderzijds bieden vele ervan ons wel degelijk inzicht in hun waarschijnlijke voedingsbodem. Anekdotes die op zichzelf beschouwd volslagen onzinnig lijken, komen vaak heel wat minder onzinnig over vanuit het perspectief van een verhaal. De evolutie van de autocratie in Rome was een langgerekt en van toevaligheden aan elkaar hangend proces. Hoewel Augustus onder historici geldt als de eerste keizer van Rome, is hij nooit officieel tot monarch benoemd. In plaats daarvan regeerde hij krachtens bevoegdheden en ereambten die hem stukje bij beetje waren toegewezen. Er bestond nooit een formele procedure om de opvolging te regelen. En dat zorgde ervoor dat elke keizer op zijn beurt, zodra hij aan de macht kwam, gedwongen was zelf de grenzen af te tasten van wat hij wel en niet kon doen. De Julii-Claudii stonden daardoor aan het hoofd van één langdurig, onafgebroken experimenteerproces. Daarom heb ik ervoor gekozen in dit boek het hele verloop van de dynastie te beschrijven, vanaf haar stichting tot haar bloedige einde. Het bewind van elke keizer kan beter worden begrepen in de context van wat eraan voorafging en wat erop volgde, dan als een opzichzelfstaande situatie.

Daarbij komt dat onderzoek naar deze periode, zoals altijd waar het de geschiedenis van de oudheid betreft, dezelfde frustratie oplevert als het luisteren naar een ouderwetse autoradio, waarbij de ontvangst van de verschillende zenders van voortdurend wisselende kwaliteit is. Hadden we bijvoorbeeld maar Tacitus' verslag gehad van Caligula's optreden op dat strand aan het Kanaal. Maar helaas. Alles wat de *Annalen* te melden hadden over de jaren vanaf de dood van Tiberius tot halverwege het bewind van Claudius is verloren gegaan. Dat Caligula, het beruchtste lid van de dynastie, van alle Julii-Claudii ook degene is over wiens bewind de bronnen het meest fragmentarisch zijn, is zeker geen toeval. Hoewel

het verhaal van die periode al tweeduizend jaar wordt herverteld, ligt het op veel punten nog lang niet vast. Bij de studie van de antieke oudheid blijft het even belangrijk om te erkennen wat we niet weten als om naar boven te krijgen wat we wel weten. Lezers moeten zich ervan bewust zijn dat een groot deel van het verhaal van dit boek, net als de pontonbrug die Caligula ooit bouwde tussen twee uitsteeksels in de Golf van Napels, zeer woeste wateren overspant. Controverse en onenigheid zijn onlosmakelijk verbonden met deze periode. Maar daarin ligt natuurlijk ook haar aantrekkingskracht. De afgelopen decennia hebben de omvang en vitaliteit van het wetenschappelijk onderzoek naar de Julii-Claudii onze inzichten in hun tijd revolutionair veranderd. Als dit boek zijn lezers ook maar een glimp laat opvangen van hoe opwindend het is om de eerste keizerlijke dynastie van Rome te bestuderen, dan heeft het zijn doel al bereikt. Na twee millennia blijven de prototypes van de tirannie even schokkend als leerzaam.

‘Niets is zo donker als die toortsen, die de duisternis niet zozeer verdrijven, als wel haar benadrukken.’¹⁷ Dat schreef Seneca, kort voor zijn dood in 65 n.Chr. De context van zijn observatie was een kortere weg die hij niet lang daarvoor had genomen op een reis langs de Golf van Napels, door een donkere, verstikkende tunnel. ‘Niets is zo lang als die eindeloze gevangenis.’ Als iemand die vele jaren het keizerlijke hof had bestudeerd, wist Seneca alles over duisternis. Caligula, die jaloers was op zijn briljante geest, was maar op het nippertje van het idee afgebracht hem ter dood te laten veroordelen. Claudius, die aanstoot nam aan zijn overspelige verhouding met een van Caligula’s zussen, had hem naar Corsica verbannen. Agrippina, die iemand zocht om de nare trekjes van haar zoon in bedwang te houden, had hem aangesteld als Nero’s leraar. Seneca, die uiteindelijk door zijn voormalige pupil gedwongen zou worden zijn eigen polsen door te snijden, maakte zich geen enkele illusie over de aard van het regime dat hij diende. Zelfs de vrede die het de wereld had gebracht, verklaarde hij, was uiteindelijk gebouwd op het weinig nobele fundament van ‘uitgeputte wreedheid’.¹⁸ Het despotisme had vanaf het allereerste begin besloten gelegen in het nieuwe bestel.

Maar wat Seneca verafschuwde vond hij ook verrukkelijk. Minachting voor macht weerhield hem er niet van er ten volle van te genieten. De duisternis van Rome werd verlicht door goud. Tweeduizend jaar later zien ook wij, als we terugkijken op Augustus en zijn erfgenamen, in hun mengeling van tirannie en succes, van sadisme en glitter, van machtswel-

lust en roem, een schitterende glans die sindsdien geen dynastie meer heeft weten te evenaren.

‘Caesar en de staat zijn een en dezelfde.’¹⁹

Hoe dat zo was gekomen, is een verhaal dat nog even boeiend, nog even opmerkelijk en nog even louterend is als het de afgelopen tweeduizend jaar is geweest.

Bewaak, behoud en behoed deze stand van zaken, deze vrede en deze keizer. En schenk hem, wanneer hij na een zo lang mogelijk leven zijn taak heeft volbracht, opvolgers wier schouders even goed in staat zullen blijken de last van ons wereldrijk te dragen als de zijne zijn gebleken.

Velleius Paterculus (ca. 20 v.Chr. – ca. 31 n.Chr.)

De schandvlek van de misdaden die in de oudheid door deze mannen zijn begaan zal nooit uit de geschiedenisboeken verdwijnen. Tot aan het einde der tijden zullen de monsterlijke daden van het huis van Caesar aan de kaak worden gesteld.

Claudianus (ca. 370 – 404 n.Chr.)

